

Διαλεκτικοί Μετασχηματισμοί: Τελεολογία, Ιστορία και Κοινωνική Συνείδηση

Περίληψη: Στο μαρξισμό, η υλική βάση της κοινωνίας είναι υπεύθυνη για έναν αριθμό δομικών περιορισμών στην εμφάνιση, τη λειτουργία και την εξέλιξη του εποικοδομήματος. Παράλληλα, το εποικοδόμημα, και ειδικά η ιδεολογία, εξασκεί επίσης αξιόλογη επίδραση στις εξελίξεις της βάσης και υπό ορισμένες συνθήκες μπορεί να αποδειχτεί καθοριστικό στο μετασχηματισμό των σχέσεων που συνιστούν τη βάση. Ενώ η ιστορία είναι ριζικά ανοιχτή και έτσι τίποτα δεν είναι απολύτως σίγουρο, η γνώση αυτών των συνθηκών είναι ένα αναγκαίο πρώτο βήμα προς μια σοσιαλιστική αναδιάταξη της κοινωνίας.

1. Κοινωνική Αλληλεπίδραση και Άνιση Ανάπτυξη

Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο εν δυνάμει αντίκτυπος της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην υλική βάση και το εποικοδόμημα μπορεί να είναι και αρνητικός και θετικός από τα πρώτα στάδια της ιστορικής εξέλιξης ως εκείνο το σημείο της ιστορίας που τα ανθρώπινα όντα αναλαμβάνουν συνειδητά τον έλεγχο των συγκρουόμενων κοινωνικών δυνάμεων της κατάστασής τους. Έτσι και η ιδεολογία επίσης εμφανίζεται στη θεωρία του με διαμετρικά αντίθετες συνδηλώσεις. Απ' τη μια πλευρά, παρουσιάζεται αρνητικά ως μια αντιπαραγωγική δύναμη που προκαλεί σύγχυση και παρεμποδίζει σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη. Όμως, απ' την άλλη πλευρά, εμφανίζεται επίσης ως ένας ζωτικός θετικός παράγοντας —αποφασισμένος να υπερβεί τους καθοριστικούς κοινωνικούς περιορισμούς και αντιστάσεις— χωρίς την ενεργή συνεισφορά της οποίας οι προοδευτικές δυναμικές της δεδομένης ιστορικής κατάστασης απλώς δεν μπορούν να απελευθερωθούν.

Ορισμένοι κριτικοί βλέπουν μια «αμφισημία» σ' αυτή την άποψη, την οποία προσπαθούν να απαλείψουν αποδίδοντας στην ιδεολογία μια μονόπλευρη αρνητική συνδήλωση. Το πρόβλημα με τέτοιου είδους ερμηνείες είναι πως καταλήγουν σε έναν κυκλικό ορισμό και της επιστήμης και της ιδεολογίας ως αυτο-αναφερόμενα αντίθετα το ένα προς το άλλο. Για να παραθέσουμε ένα παράδειγμα:

Η διασταλτική άποψη (της μαρξικής αντίληψης της ιδεολογίας) υποστηρίζει πως όλες οι φιλοσοφικές, πολιτικές, νομικές κ.λπ. μορφές είναι ιδεολογικές, μολονότι αυτό δεν λέγεται με τόσα πολλά λόγια. Η περιοριστική ερμηνεία υποστηρίζει πως μόνο εκείνες οι φιλοσοφικές, πολιτικές, νομικές κ.λπ., μορφές που είναι ιδεολογικές μπορούν να αντιτεθούν στην επιστή-

μη, χωρίς να υπονοείται πως είναι πάντοτε αναγκαστικά έτσι. Πιστεύω πως αυτή η ερμηνεία είναι περισσότερο σύμφωνη με τα άλλα αξιώματα του Μαρξ, αλλά πρέπει να παραδεχτεί κανείς πως υπάρχει μια αμφισημία στο κείμενο του Μαρξ (Lattain, 1983, 172).

Δυστυχώς, το αποδεικτικό στοιχείο, που προτείνεται από τους ανθρώπους που επιχειρηματολογούν υπέρ αυτών των γραμμών σε υποστήριξη της περιέργης προσέγγισής τους, είναι μάλλον αδύναμο. Έτσι διαβάζουμε στο ίδιο βιβλίο: «Στον Πρόλογο του 1859 ο Μαρξ αναφέρθηκε στις “μορφές κοινωνικής συνείδησης” που ανταποκρίνονται στις οικονομικές δομές, αλλά δεν τις εξισώνει με την ιδεολογία ούτε χρησιμοποιεί τον όρο *εποικοδόμημα* για να αναφερθεί σ’ αυτές» (ό.π., 171).

Αυτό ακούγεται πράγματι ακλόνητο ή ακόμη και αδιαμφισβήτητο, καθώς υποστηρίζει την άποψη του συγγραφέα για την αρνητική σύλληψη της ιδεολογίας από την αυθεντία του Μαρξ. Διότι αν αυτός είναι ο τρόπος που ο Μαρξ βλέπει τα πράγματα, τότε θα εμφανιζόταν πως προκύπτει, όπως ο συγγραφέας στην πραγματικότητα αργότερα υποστηρίζει, ότι το «εποικοδόμημα των ιδεών αναφέρεται σ’ ένα συνολικό κοινωνιστικό επίπεδο συνείδησης, όπου η ιδεολογία είναι ένα περιορισμένο μόνο μέρος του εποικοδομήματος, το οποίο περιλαμβάνει ειδικές μορφές *διαστρεβλωμένης συνείδησης*» (ό.π., 173).

Παραδόξως, παρ’ όλ’ αυτά, το παράθεμά μας από τη σελ. 171 συνεχίζει ως εξής: «Εντούτοις, σ’ ένα *ακόλουθο κείμενο* ο Μαρξ το επιβεβαίωσε» —και εκεί ακολουθεί ένα παράθεμα (απ’ τον Πρόλογο του 1859) στο οποίο ο Μαρξ ξεκάθαρα δηλώνει ακριβώς το αντίθετο απ’ αυτό που υποτίθεται πως είχε πει νωρίτερα στο ίδιο κείμενο, δηλαδή αναφέρεται με γενικούς όρους στις: «νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, αισθητικές ή φιλοσοφικές— κοντολογίς, *ιδεολογικές μορφές* στις οποίες οι άνθρωποι συνειδητοποιούν αυτή τη σύγκρουση και αγωνίζονται για την καταπολέμησή της». Γι’ αυτόν το λόγο, δεν μπορεί κανείς να καταλάβει ακριβώς το νόημα του «εντούτοις» ούτε την ασάφεια του «σ’ ένα *ακόλουθο κείμενο*», κάτι που υπονοεί κάποια διαφορούμενη δεύτερη σκέψη απ’ την πλευρά του Μαρξ. Γιατί στην πραγματικότητα το αποκαλούμενο «*ακόλουθο κείμενο*» είναι κομμάτι της *ίδιας παραγράφου*, μόλις μερικές γραμμές από την αναφορά του Μαρξ στην αντιστοιχία ανάμεσα στην υλική/οικονομική βάση και «ορισμένες-συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης», γραμμένο στην ίδια αναπνοή και αντιπροσωπεύοντας τη λογική συνέχεια, όχι το διαφορούμενο αντίθετο αυτής της σκέψης.

Έτσι, η ισχυριζόμενη αμφισημία δεν είναι χαρακτηριστικό της μαρξικής σύλληψης. Είναι, μάλλον, ένα ζητούμενο του κατασκευάσματος που θέλει να κατοχυρώσει το μονόπλευρα αρνητικό χαρακτηρισμό της ιδεολογίας στην αυθεντία του Μαρξ, με το κόστος της υπεραπλούστευσης των απόψεών του μέσα απ’ την αφαίρεση της υποτιθέμενης «αμφισημίας» (στην πραγματικότητα *διαλεκτικής πολυπλοκότητας*) από τη μαρξική προσέγγιση. Γιατί οι πραγματικές δυναμικές και η ζωτικότητα των *πολυδιάστατων διαλεκτικών καθορισμών* εξαφανίζονται χωρίς κανένα ίχνος όταν επιλέξει κανείς τον πειρασμό της απλοϊκότητας μιας «σαφώς» αρνητικής σύλληψης της ιδεολογίας.

Στην πραγματικότητα, δεν μπορεί να υπάρξει κανένας *a priori* καθορισμός ως προς το πώς η ιστορική διαλεκτική θα εκδιπλωθεί στη βάση των αρχικών συσχετισμών του κοινωνικού μεταβολισμού. Ούτε μπορεί κανείς να κρίνει *a priori* τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι

υλικοί και πνευματικοί παράγοντες —που αναδύονται σε επόμενα στάδια της ιστορικής εξέλιξης— θα επηρεάσουν το συνολικό σύμπλεγμα στην εκάστοτε σύνθεση των αλληλεπιδρώνων δυνάμεων σ' ένα προοδευτικά υψηλότερο επίπεδο, απ' το οποίο αργότερα μπορεί να επιχειρηθούν τα επόμενα βήματα.

Το να λέμε πως το επίπεδο γίνεται προοδευτικά υψηλότερο —χάρη στη συσσωρευτική και μερικές φορές δραματική πρόοδο των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων— δεν σημαίνει πως υπάρχει κάτι που να προσομοιάζει έστω και ασαφώς σε μια γραμμική πρόοδο. Σημαίνει απλά πως όταν και αν (ή επειδή) οι αντιφατικές «στιγμές» της δυναμικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης λίσουν τις εντάσεις τους —μέσα από καταστροφές και αναβιώσεις, από υποτροπές και ποιοτικές βελτιώσεις, απ' την καταστροφή κάποιων δυνάμεων και κοινοτήτων και την έγχυση νέου αίματος σε άλλες, κοντολογίς: μέσα απ' την πολύπλοκη τροχιά της «άνισης ανάπτυξης»— τότε η ανθρωπότητα θα βρεθεί σ' ένα υψηλότερο επίπεδο πραγματικής παραγωγικής εκπλήρωσης, με νέες δυνάμεις και δυνατότητες περαιτέρω προόδου στη διάθεσή της. Παρ' όλ' αυτά, δεν μπορεί να υπάρξει καμιά εγγύηση για τη θετική επίλυση των εμπλεκόμενων κοινωνικών ανταγωνισμών, όπως ξεκάθαρα αποδέχονται οι προτάσεις ότι ο αγώνας μπορεί να τελειώσει «στα κοινά συντριμμια των αντιμαχόμενων τάξεων» (Μαρξ και Ένγκελς, 484) και πως η ιστορική εναλλακτική πρόταση είναι «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα»¹.

2. Ο Προβληματικός Χαρακτήρας της Αυθόρμητης Τελεολογίας της Εργασίας

Κοιτάζοντας πίσω από μια ορισμένη απόσταση την πραγματική ιστορική εξέλιξη —μια απόσταση από την οποία τα ήδη παγιωμένα επίπεδα διακρίνονται ως «αναγκαία στάδια» της όλης πορείας, ενώ οι πολλαπλοί ειδικοί αγώνες και αντιφάσεις που οδηγούν σ' αυτά (οι οποίοι περιέχουν πολυάριθμες υποδείξεις προς δυνατές εναλλακτικές διαμορφώσεις) χάνονται στο βάθος— μπορεί κανείς να έχει την ψευδαίσθηση μιας «λογικά αναγκαίας» προόδου που αντιστοιχεί σε κάποιο κρυφό σχέδιο. Ίδωμένο από μια τέτοια προοπτική, καθιερωμένα σταθερά εδραιωμένα αποκτά τη θετική του έννοια και τα εξ ορισμού παγιωμένα στάδια πρέπει να εμφανίζονται ως θετικά/ορθολογικά —λόγω ακριβώς αυτής της παγίωσης τους στην πραγματικότητα.

Τα ιστορικά είδωλα που συλλαμβάνονται μ' αυτό τον τρόπο αντιπροσωπεύουν ένα μάλλον προβληματικό γεγονός, ως εκδήλώσεις της ιδεαλιστικής αντίληψης για την ιστορία. Γίνεται λοιπόν κατανοητό, έτσι, πως υπάρχει μια απέχθεια σχετικά με τη συζήτηση για την τελεολογία και μια τάση να αντιμετωπίζεται γενικά ως μια μορφή θεολογίας. Αυτό οφείλεται σ' ένα μεγάλο βαθμό στην επί μακρόν κυρίαρχη σύνδεση και των δύο από ένα σπουδαίο ρεύμα της ευρωπαϊκής φιλοσοφικής παράδοσης, το οποίο σχηματοποίησε τις ερμηνείες με όρους «τελικών αιτίων» και ταύτισε τα τελευταία με την εκδήλωση του θείου σκοπού σύμφωνα με τη φυσική τάξη. Παρ' όλ' αυτά, η συνοπτική εξίσωση της τελεολογίας με τη θεολογία είναι απολύτως αδικαιολόγητη, καθώς η αντικειμενική τελεολογία της εργασίας είναι ένα ουσιαστικό μέρος οποιασδήποτε συνεπούς υλιστικής ιστορικής ερμηνείας της κοινωνικής εξέλιξης. Μια τέτοια ερμηνεία, που ασχολείται πραγματικά με την αποκάλυψη των αι-

τιακών παραγόντων κι όχι με *a priori* νοούμενα σχήματα, δεν έχει απολύτως τίποτα να κάνει με *θεολογικές* υποθέσεις, μολονότι αιτιοκρατικές *τελεολογικές* προτάσεις είναι αναπόσπαστες απ' αυτή.

Πράγματι, η ανθρώπινη ιστορία δεν νοείται χωρίς κάποιο είδος τελεολογίας. Αλλά η μοναδική τελεολογία σύμφωνη με την υλιστική σύλληψη της ιστορίας είναι η αντικειμενική και διαλεκτικά ανοιχτή τελεολογία της ίδιας της εργασίας. Στο θεμελιώδες οντολογικό επίπεδο αυτή η τελεολογία ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο ον —αυτό το μοναδικό «αυτο-διαμεσολαβούμενο ον της φύσης»— δημιουργεί και αναπτύσσει τον εαυτό του μέσα από τη σκόπιμη παραγωγική του δραστηριότητα.

Στη διαδικασία αυτή, η εργασία εκπληρώνει τη λειτουργία της ενεργού διαμεσολάβησης στον προοδευτικά μεταβαλλόμενο μεταβολισμό ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και τη φύση. Όλες οι δυνατότητες του κοινωνικοποιημένου ανθρώπινου όντος, καθώς και όλα τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής επικοινωνίας και του κοινωνικού μεταβολισμού, ανακύπτουν από την αντικειμενική τελεολογία αυτής της διαλεκτικής διαμεσολάβησης. Και εφόσον η εργασία που σχετίζεται μ' αυτές τις διαδικασίες και τους μετασχηματισμούς είναι η ίδια η εργασία των παραγωγών, η ενεργός διαμεσολάβηση ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και τη φύση δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως *αυτο-διαμεσολάβηση*. Η τελευταία, ως ένα ερμηνευτικό πλαίσιο, είναι ριζικά αντιθετή προς μια *θεολογική* —δηλαδή που αποστασιοποιείται ως θεϊκά προκαθοριζόμενη— σύλληψη της τελεολογίας.

Υπ' αυτή την έννοια, η ιστορία πρέπει να θεωρείται ως αναγκαστικά ανοιχτή στη βάση των ποιοτικών αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στη φυσική τάξη των καθορισμών: της εγκαθίδρυσης ενός μοναδικού πλαισίου οντολογικής αναγκαιότητας, του οποίου η *διαλεκτικά αυτο-διαμεσολαβούμενη ανθρώπινη τελεολογία* είναι η ίδια ένα αναπόσπαστο και πράγματι ζωτικά σπουδαίο μέρος. (Αυτός είναι ο λόγος που ο *βιολογικός ντετερμινισμός* δεν είναι σημείο εκκίνησης).

Η ιστορικά δημιουργημένη ριζική ανοιχτότητα της ιστορίας —της ανθρώπινης ιστορίας— είναι επομένως ανυπέρβλητη, με την έννοια πως δεν μπορεί να υπάρξει κανένας τρόπος να *προκαθορίσουμε* θεωρητικά ή πρακτικά τις μορφές και τους τροπισμούς της ανθρώπινης *αυτο-διαμεσολάβησης*. Γιατί οι πολύπλοκες τελεολογικές συνθήκες αυτής της αυτο-διαμεσολάβησης μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο —εφόσον διαρκώς δημιουργούνται και αναδημιουργούνται— μέσα απ' αυτή την ίδια την αυτο-διαμεσολάβηση. Αυτός είναι ο λόγος που όλες οι προσπάθειες να παραχθούν απλώς αυτόκλητοι και κλειστά συστήματα ιστορικής ερμηνείας καταλήγουν είτε σε μια αυθαίρετη υποτίμηση της πολύπλοκότητας των ανθρώπινων πράξεων, φτάνοντας ως τη χονδροειδή απλοϊκότητα των μηχανικών αιτιοκρατιών, ή στην ιδεαλιστική υπέρθεση του ενός ή του άλλου είδους ενός *a priori υπερβατισμού* στον *εγγενή χαρακτήρα* της ανθρώπινης ανάπτυξης.

Παρ' όλ' αυτά, η ριζική ανοιχτότητα της ιστορικής διαδικασίας —η οποία είναι υπεύθυνη για την ταυτόχρονα «θετική αρνητικότητα» και «αρνητική θετικότητα» των αποτελεσμάτων της— δεν χαρακτηρίζεται κατά κανέναν τρόπο πλήρως από την έμφαση στην *εγγενή* και *αυτο-διαμεσολαβούμενη* φύση της τελεολογίας της εργασίας. Υπάρχουν τρεις επιπλέον μείζονες παράγοντες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη:

1. Σε συμφωνία με τα ενδογενή χαρακτηριστικά της εργασιακής διαδικασίας, ο στόχος που αντιμετωπίζεται στην αμεσότητά του δεν μπορεί παρά να είναι μερικός, άμεσα σχετιζόμενος με το άμεσο καθήκον, ακόμα και αν οι συνολικές επιμέρους λύσεις εισάγονται πάντοτε σ' ένα αυξανόμενο ευρύτερο πλαίσιο. Γι' αυτόν το λόγο, η «θετικότητα» μιας επιτυχούς λύσης είναι αναγκαστικά ελλιπής, επειδή δεν είναι δυνατόν να ελέγξει τις συνολικές συνέπειες και επιπτώσεις της ίδιας της της επιτυχίας, οι οποίες μπορεί στην πραγματικότητα να αποδειχθούν απολύτως καταστροφικές σε μια πιο μακροπρόθεσμη κλίμακα, παρά τη θετικότητα που εξ αρχής λαμβάνεται ως δεδομένη και εφαρμόζεται στην προκειμένη ειδική τελεολογική δραστηριότητα.

Καθώς η πολλαπλότητα των περιορισμένων τελεολογικών σχεδίων συνειδητοποιείται στη διάρκεια της πρακτικής παραγωγικής δραστηριότητας, διασυνδέοντας και ενοποιώντας τα ειδικά αποτελέσματα σε ένα λιγότερο ή περισσότερο συνεκτικό συνολικό σύμπλεγμα, μια «ολοκλήρωση» κάποιου είδους λαμβάνει στην πραγματικότητα χώρα. Παρ' όλ' αυτά, είναι μια «ολοκλήρωση χωρίς υποκείμενο»², και γι' αυτό τα συνειδητά επιμέρους σχέδια πρέπει να υποστούν τις (αρνητικές, ακούσιες) συνέπειες της εισαγωγής σ' ένα «τυφλό» συνολικό πλαίσιο που μοιάζει να ανθίσταται σε κάθε προσπάθεια ελέγχου. Ως αποτέλεσμα όχι μόνο το εξ αρχής δεδομένο νόημα των επιμέρους σχεδίων εκτρέπεται και παραμορφώνεται, αλλά ταυτόχρονα η ασυνείδητη ολοκλήρωση των επιμέρους αποτελεσμάτων —που αργότερα ορθολογικοποιείται ως το καλοκάγαθο «κρυμμένο χέρι» της κοινωνίας της αγοράς— γίνεται το αναγκαίο θεμέλιο και η δομικά διαστρεβλωμένη (δηλαδή από την αρχή παραμορφωτική και αλλοτριωτική) προϋπόθεση και άγουσα αρχή των ίδιων των επιμέρους παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Αναμφίβολα, η ιστορική εξέλιξη —μέσα απ' την αύξηση του καταμερισμού της εργασίας, συνδυασμένη με την εξαπλούμενη διαπλοκή, την πραγματική ενοποίηση της κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής— κάνει τους ειδικούς στόχους που αντιμετωπίζονται από την παραγωγική διαδικασία αυξανόμενα όλο και πιο παγκόσμιους, ανεξάρτητα από το πόσο εξειδικευμένοι είναι. Έτσι, σ' ένα υψηλά προηγμένο (π.χ. καπιταλιστικό) στάδιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας ούτε η λίκνη των επιμέρους καθηκόντων δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς να εισάγουμε στο παιχνίδι ένα ολόκληρο δίκτυο επιστημονικών, τεχνολογικών και κοινωνικών διαδικασιών. Πράγματι, αρχικά τα ίδια τα καθήκοντα δεν μπορούν να ερμηνευτούν, αν δεν διατηρούμε στο μυαλό μας ένα εξίσου πολύπλοκο δίκτυο συνδέσεων και σε σχέση με την αμεσότητα της δεδομένης εργασιακής διαδικασίας απ' την οποία προκύπτουν τα εξειδικευμένα καθήκοντα αλλά και σε σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο του προορισμού τους ως προϊόντα και εμπορεύματα.

Παρ' όλ' αυτά, αυτή η κατάσταση καθαυτή, παρά τις ενδεχόμενες μακροπρόθεσμες θετικές επιπτώσεις, δεν συνεπάγεται έναν πιο αποτελεσματικό έλεγχο του κοινωνικού μεταβολισμού στο σύνολό του. Δεν υπονοεί καν έναν πιο θετικό προσανατολισμό προς τις επιμέρους δεδομένες δραστηριότητες. Γιατί στην πραγματικότητα παραμένουν περισσότερα από ποτέ αυστηρά υποκείμενες στην ανορθολογικότητα των κυρίαρχων παγκόσμιων καθορισμών.

Το θετικό νόημα αυτής της αντικειμενικής τάσης προς μια παγκόσμια ενοποίηση της εργασιακής διαδικασίας είναι πως ανοίγει δρόμο στη δυνατότητα ενός συνειδητού ελέγχου

τιακών παραγόντων κι όχι με *a priori* νοούμενα σχήματα, δεν έχει απολύτως τίποτα να κάνει με θεολογικές υποθέσεις, μολονότι αιτιοκρατικές τελεολογικές προτάσεις είναι αναπόσπαστες απ' αυτή.

Πράγματι, η ανθρώπινη ιστορία δεν νοείται χωρίς κάποιο είδος τελεολογίας. Αλλά η μοναδική τελεολογία σύμφωνη με την υλιστική σύλληψη της ιστορίας είναι η αντικειμενική και διαλεκτικά ανοιχτή τελεολογία της ίδιας της εργασίας. Στο θεμελιώδες οντολογικό επίπεδο αυτή η τελεολογία ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο ον —αυτό το μοναδικό «αυτο-διαμεσολαβούμενο ον της φύσης»— δημιουργεί και αναπτύσσει τον εαυτό του μέσα από τη σκόπιμη παραγωγική του δραστηριότητα.

Στη διαδικασία αυτή, η εργασία εκπληρώνει τη λειτουργία της ενεργού διαμεσολάβησης στον προοδευτικά μεταβαλλόμενο μεταβολισμό ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και τη φύση. Όλες οι δυνατότητες του κοινωνικοποιημένου ανθρώπινου όντος, καθώς και όλα τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής επικοινωνίας και του κοινωνικού μεταβολισμού, ανακύπτουν από την αντικειμενική τελεολογία αυτής της διαλεκτικής διαμεσολάβησης. Και εφόσον η εργασία που σχετίζεται μ' αυτές τις διαδικασίες και τους μετασχηματισμούς είναι η ίδια η εργασία των παραγωγών, η ενεργός διαμεσολάβηση ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και τη φύση δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως *αυτο-διαμεσολάβηση*. Η τελευταία, ως ένα ερμηνευτικό πλαίσιο, είναι ριζικά αντιθετη προς μια θεολογική —δηλαδή που αποστασιοποιείται ως θεία προκαθοριζόμενη— σύλληψη της τελεολογίας.

Υπ' αυτή την έννοια, η ιστορία πρέπει να θεωρείται ως αναγκαστικά ανοιχτή στη βάση των ποιοτικών αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στη φυσική τάξη των καθορισμών: της εγκαθίδρυσης ενός μοναδικού πλαισίου οντολογικής αναγκαιότητας, του οποίου η *διαλεκτικά αυτο-διαμεσολαβούμενη ανθρώπινη τελεολογία* είναι η ίδια ένα αναπόσπαστο και πραγματιζωτικά σπουδαίο μέρος. (Αυτός είναι ο λόγος που ο βιολογικός ντετερμινισμός δεν είναι σημείο εκκίνησης).

Η *ιστορικά δημιουργημένη* ριζική ανοιχτότητα της ιστορίας —της ανθρώπινης ιστορίας— είναι επομένως ανυπέρβλητη, με την έννοια πως δεν μπορεί να υπάρξει κανένας τρόπος να προκαθορίσουμε θεωρητικά ή πρακτικά τις μορφές και τους τροπισμούς της ανθρώπινης *αυτο-διαμεσολάβησης*. Γιατί οι πολύπλοκες τελεολογικές συνθήκες αυτής της αυτο-διαμεσολάβησης μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο —εφόσον διαρκώς δημιουργούνται και αναδημιουργούνται— μέσα απ' αυτή την ίδια την αυτο-διαμεσολάβηση. Αυτός είναι ο λόγος που όλες οι προσπάθειες να παραχθούν απλώς αυτάρκη και κλειστά συστήματα ιστορικής ερμηνείας καταλήγουν είτε σε μια αυθαίρετη υποτίμηση της πολυπλοκότητας των ανθρώπινων πράξεων, φτάνοντας ως τη χονδροειδή απλοϊκότητα των μηχανικών αιτιοκρατιών, ή στην ιδεαλιστική υπέρθεση του ενός ή του άλλου είδους ενός *a priori* υπερβατισμού στον *εγγενή χαρακτήρα* της ανθρώπινης ανάπτυξης.

Παρ' όλ' αυτά, η ριζική ανοιχτότητα της ιστορικής διαδικασίας —η οποία είναι υπεύθυνη για την ταυτόχρονα «θετική αρνητικότητα» και «αρνητική θετικότητα» των αποτελεσμάτων της— δεν χαρακτηρίζεται κατά κανέναν τρόπο πλήρως από την έμφαση στην *εγγενή* και *αυτο-διαμεσολαβούμενη* φύση της τελεολογίας της εργασίας. Υπάρχουν τρεις επιπλέον μείζονες παράγοντες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη:

1. Σε συμφωνία με τα ενδογενή χαρακτηριστικά της εργασιακής διαδικασίας, ο στόχος που αντιμετωπίζεται στην αμεσότητά του δεν μπορεί παρά να είναι μερικός, άμεσα σχετιζόμενος με το άμεσο καθήκον, ακόμα και αν οι συνολικές επιμέρους λύσεις εισάγονται πάντοτε σ' ένα αυξανόμενο ευρύτερο πλαίσιο. Γι' αυτόν το λόγο, η «θετικότητα» μιας επιτυχούς λύσης είναι αναγκαστικά ελλιπής, επειδή δεν είναι δυνατόν να ελέγξει τις συνολικές συνέπειες και επιπτώσεις της ίδιας της της επιτυχίας, οι οποίες μπορεί στην πραγματικότητα να αποδειχθούν απολύτως καταστροφικές σε μια πιο μακροπρόθεσμη κλίμακα, παρά τη θετικότητα που εξ αρχής λαμβάνεται ως δεδομένη και εφαρμόζεται στην προκειμένη ειδική τελεολογική δραστηριότητα.

Καθώς η πολλαπλότητα των περιορισμένων τελεολογικών σχεδίων συνειδητοποιείται στη διάρκεια της πρακτικής παραγωγικής δραστηριότητας, διασυνδέοντας και ενοποιώντας τα ειδικά αποτελέσματα σε ένα λιγότερο ή περισσότερο συνεκτικό συνολικό σύμπλεγμα, μια «ολοκλήρωση» κάποιου είδους λαμβάνει στην πραγματικότητα χώρα. Παρ' όλ' αυτά, είναι μια «ολοκλήρωση χωρίς υποκείμενο»², και γι' αυτό τα συνειδητά επιμέρους σχέδια πρέπει να υποστούν τις (αρνητικές, ακούσιες) συνέπειες της εισαγωγής σ' ένα «τιφλό» συνολικό πλαίσιο που μοιάζει να ανθίσταται σε κάθε προσπάθεια ελέγχου. Ως αποτέλεσμα όχι μόνο το εξ αρχής δεδομένο νόημα των επιμέρους σχεδίων εκτρέπεται και παραμορφώνεται, αλλά ταυτόχρονα η ασυνείδητη ολοκλήρωση των επιμέρους αποτελεσμάτων —που αργότερα ορθολογικοποιείται ως το καλοκάγαθο «κρυμμένο χέρι» της κοινωνίας της αγοράς— γίνεται το αναγκαίο θεμέλιο και η δομικά διαστρεβλωμένη (δηλαδή από την αρχή παραμορφωτική και αλλοτριωτική) προϋπόθεση και άγνοια αρχή των ιδίων των επιμέρους παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Αναμφίβολα, η ιστορική εξέλιξη —μέσα απ' την αύξηση του καταμερισμού της εργασίας, συνδεδασμένη με την εξαπλούμενη διαπλοκή, την πραγματική ενοποίηση της κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής— κάνει τους ειδικούς στόχους που αντιμετωπίζονται από την παραγωγική διαδικασία αυξανόμενα όλο και πιο παγκόσμιους, ανεξάρτητα από το πόσο εξειδικευμένοι είναι. Έτσι, σ' ένα υψηλά προηγμένο (π.χ. καπιταλιστικό) στάδιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας ούτε η λίκνη των επιμέρους καθηκόντων δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς να εισάγουμε στο παιχνίδι ένα ολόκληρο δίκτυο επιστημονικών, τεχνολογικών και κοινωνικών διαδικασιών. Πράγματι, αρχικά τα ίδια τα καθήκοντα δεν μπορούν να ερμηνευτούν, αν δεν διατηρούμε στο μυαλό μας ένα εξίσου πολύπλοκο δίκτυο συνδέσεων και σε σχέση με την αμεσότητα της δεδομένης εργασιακής διαδικασίας απ' την οποία προκύπτουν τα εξειδικευμένα καθήκοντα αλλά και σε σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο του προσρισμού τους ως προϊόντα και εμπορεύματα.

Παρ' όλ' αυτά, αυτή η κατάσταση καθαντή, παρά τις ενδεχόμενες μακροπρόθεσμες θετικές επιπτώσεις, δεν συνεπάγεται έναν πιο αποτελεσματικό έλεγχο του κοινωνικού μεταβολισμού στο σύνολό του. Δεν υπονοεί καν έναν πιο θετικό προσανατολισμό προς τις επιμέρους δεδομένες δραστηριότητες. Γιατί στην πραγματικότητα παραμένουν περισσότερο από ποτέ αυστηρά υποκείμενες στην ανορθολογικότητα των κυρίαρχων παγκόσμιων καθορισμών.

Το θετικό νόημα αυτής της αντικειμενικής τάσης προς μια παγκόσμια ενοποίηση της εργασιακής διαδικασίας είναι πως ανοίγει δρόμο στη δυνατότητα ενός συνειδητού ελέγχου

του κοινωνικού μεταβολισμού στο σύνολό του. Γιατί ο τελευταίος είτε ελέγχεται στο σύνολό του ή, λόγω των αντιφάσεων ανάμεσα στα συστατικά του μέρη σε παγκόσμια κλίμακα, συνεχίζει να διαφεύγει του ανθρώπινου ελέγχου, ανεξάρτητα από το πόσο καταστροφικές είναι οι συνέπειες. Σ' ένα πρωταρχικό στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης —όταν η τελεολογία της εργασίας είναι απελπιστικά περιορισμένη από τη χονδροειδή αμεσότητα της δραστηριότητάς της ως αυστηρά αντιμετώπισης και ως ένα μεγάλο βαθμό άμεσα κυριαρχούμενης απ' τη φύση —το ζήτημα του συνειδητού ελέγχου του κοινωνικού μεταβολισμού δεν μπορεί λογικά να προκύψει. Η αφαίρεση τέτοιων περιορισμών μέσα από την πλήρη ανάπτυξη των δυνάμεων της παραγωγής δημιουργεί τη δυνατότητα να γίνουν τα επιμέρους καθήκοντα και διαδικασίες ομοιογενείς με τις συνολικές δομές, δημιουργώντας, ως εκ τούτου, τη δυνατότητα συνειδητής δράσης και στο επίπεδο των άμεσων/περιορισμένων καθηκόντων αλλά και σ' αυτό του συνολικού κοινωνικού σχεδίου και συντονισμού. Αλλά, φυσικά, η ιστορική εξάπλωση της αντικειμενικής τελεολογίας της εργασίας δημιουργεί μόνο τη δυνατότητα ενός επιτυχούς ελέγχου των συνθηκών της ανθρώπινης αυτο-διαμεσολάβησης και αυτο-συνειδητοποίησης. Η δυνατότητα αυτή μπορεί να μεταφραστεί σε *πραγματικότητα* μόνο μέσα από μια ριζική ρήξη με το κυρίαρχο σύστημα καθορισμών, ως αποτέλεσμα ενός *συνειδητού ανθρώπινου εγχειρήματος* που οραματίζεται τον εαυτό του ως το ίδιο του το τέλος, σε αντίθεση με τη σύγχρονη εκδοχή της τελεολογίας της εργασίας, στην οποία η δεδομένη δραστηριότητα κυριαρχείται από αλλότριους σκοπούς, που ξεκινούν από το φетиχισμό του εμπορεύματος και την έξωθεν πολιτική κυριαρχία επί της εργασίας —στην υπηρεσία της ενισχυμένης απόσπασης υπερεργασίας— και φτάνουν ως τις ανταγωνιστικές συγκρούσεις ανάμεσα στις χώρες.

2. Άλλη μια αναπόφευκτη συνθήκη, που ενισχύει τη ριζική ανοιχτότητα της ιστορικής διαδικασίας με όλες τις θετικό/αρνητικές καθώς και αρνητικό/θετικές συνέπειές της, αφορά τη *σταθερή δομική παρουσία υλικών καθορισμών της βάσης* στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό μεταβολισμό. Γιατί, ανεξάρτητα από το σε ποιο βαθμό οι άμεσοι υλικοί καθορισμοί εκτοπίζονται στη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης, παραμένουν πάντοτε *λανθάνοντες* κάτω από την επιφάνεια των εκτοπιζόντων μηχανισμών (και είναι πιθανό να επανεμφανιστούν μαζί-κά στον ορίζοντα ακόμη και των πιο προηγμένων κοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης και μια αυθεντικά σοσιαλιστικής). Το χάος μπορεί να ξεδιαλυθεί με πολύ αποτελεσματικό τρόπο. Παρ' όλ' αυτά είναι δεδομένο πως θα επαναδιεκδικήσει με ακόμη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα το αρχικό του αίτημα, αν οι αναγκαίες συνθήκες για τον επιτυχή αφανισμό του δεν επαναδημιουργούνται διαρκώς και δεν ανανεώνονται καταλλήλως.

Ούτε θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς την επέκταση των ιστορικά δημιουργημένων αναγκών ως μια *a priori* εγγύηση απ' αυτή την άποψη. Μάλλον το αντίθετο. Διότι η ανάπτυξη των πολύπλοκων αναγκών —η «πολυτέλεια» της πρώιμης πολιτικής οικονομίας— είναι πράγματι πιθανόν να εκτοπίσει το χώρο των βασικών αναγκών. Αλλά μπορεί να το κάνει αυτό μόνο με το κόστος της ενεργοποίησης μιας νέας και πολύ πιο εκτεταμένης ιεραρχίας αναγκών, των οποίων η κυρίαρχηση γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη μέσα στα πλαίσια της διεστραμμένης λογικής του κεφαλαίου. Σαν αποτέλεσμα, πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας όχι μόνο τη σταθερή *λανθάνουσα κατάσταση* των πιο βασικών υλικών καθορισμών, αλλά και τον αυξανόμενα *εύθραυστο* (ή ευπαθή) χαρακτήρα του παγκοσμίως

ολοένα και περισσότερο διαπλεκόμενου κοινωνικού μεταβολισμού. Αυτός είναι και ο λόγος που, υπό τις παρούσες ιστορικές συνθήκες, η «θετική αρνητικότητα» και η «αρνητική θετικότητα» της ανοιχτής κοινωνικής εξέλιξης μπορεί να απεικονιστεί στην εικόνα του Ιανού, με το ένα από τα δυο του πρόσωπα να δείχνει στην κατεύθυνση του ανθρώπινου θριάμβου και το άλλο να αντικρίζει με αγωνία την κόλαση της αυτοκαταστροφής.

Αλλά, ακόμα κι αν φανταστούμε την επιτυχή κυριαρχηση της διεστραμμένης λογικής του κεφαλαίου, η λανθάνουσα κατάσταση των υλικών καθορισμών της βάσης παραμένει η αυτονόητη πρόταση για όλες τις μελλοντικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, παρά την ποιοτική αλλαγή στο νόημά της. Γιατί η «πραγματική ιστορία» δεν είναι το τέλος της ιστορίας αλλά, αντιθέτως, η πλήρης γνώση της ριζικής ανοιχτότητάς της. Μια τέτοια γνώση, παρ' όλη αυτά, εξαιτίας της ίδιας της της φύσης δεν μπορεί να επιθυμεί τον αφανισμό της παράδοξης αμφισβησίας των αντικειμενικών καθορισμών, συμπεριλαμβανομένης της μόνιμης δομικής ευπάθειας ενός διοικούμενου —ή, στην προκειμένη περίπτωση, επικινδύνου κακοδιαχειριζόμενου— κοινωνικού μεταβολισμού. Εν όψει της αναγκαστικής αναπαραγωγής αυτής της λανθάνουσας κατάστασης ως το φυσικό θεμέλιο της ανθρώπινης ύπαρξης ακόμα και στο πιο υψηλά νοούμενο επίπεδο της κοινωνικής εξέλιξης, το μονοπάτι ανάμεσα στην επιτυχία και την αποτυχία είναι δεδομένο ότι θα παραμείνει εξαιρετικά στενό, ακόμα και όταν δεν απειλείται σε κάθε στροφή από την ενδογενή ανορθολογικότητα του κεφαλαίου. Μπορεί κάποιος να οραματιστεί το επιτυχές πέρασμα μέσα από ένα τέτοιο στενό μονοπάτι μόνο υπό τη συνθήκη πως η απαιτούμενη πλήρης γνώση του θετικού/αρνητικού νοήματος της ριζικής ανοιχτότητας της ιστορίας επιβάλλεται ως η μόνιμη προσανατολιστική δύναμη του όλου κοινωνικού εγχειρήματος.

3. Το τρίτο μείζον σημείο που πρέπει να τονιστεί είναι στενά συνδεδεμένο με τα δύο προηγούμενα. Αφορά ένα χαρακτηριστικό που τυχάνει να αγνοείται τελείως από όλα τα είδη των ουτοπισμών —ανεξαρτήτως των πολιτικο/ιδεολογικών προσανατολισμών τους— συμπεριλαμβανομένων των τεχνολογικών εξιδανικεύσεων της «τρίτης βιομηχανικής επανάστασης». Το θέμα είναι πως οποιαδήποτε αύξηση στις δυνάμεις της παραγωγής είναι ταυτόχρονα αύξηση και στις δυνάμεις της καταστροφής. Πράγματι, μια προσεκτική εξέταση του φύλλου του ισολογισμού της ιστορίας απ' αυτή την άποψη αποκαλύπτει την αφυπνιστική πραγματικότητα του ότι η υπόγεια τάση που βρίσκεται πίσω απ' αυτό είναι το χειρότερο είδος «άνισης ανάπτυξης». Γιατί ενώ όχι μόνο είναι εξωπραγματικό αλλά και απολύτως αδιανόητο να οραματιστεί κανείς μια τεχνολογία που λύνει όλα τα προβλήματα της ανθρωπότητας με μια μόνο εφόρμηση και σε μια μόνιμη βάση, αφού παρά τις ευσεβείς αξιώσεις της «μεταβιομηχανικής ιδεολογίας» έχουμε ήδη φτάσει στο στάδιο που οι υπάρχοντες καταστροφικοί μηχανισμοί της τεχνολογίας —πλήρως παραταγμένοι στην πραγματικότητα για να περάσουν στη δράση με το πάτημα ενός κουμπιού— μπορούν εδώ και τώρα να θέσουν ένα τέλος στην ανθρώπινη ζωή αυτού του πλανήτη.³

Ετσι η τεχνολογία όπως διαμορφώθηκε μέσα στην ιστορία —απέχοντας απ' το να είναι «ουδέτερη»— είναι εγγενώς προβληματική αυτή καθαυτή. Ούτε είναι η σύνδεσή της με τη φυσική επιστήμη (στο όνομα της οποίας οι ιδεολογίες της τεχνολογικής χειραγώγησης νομιμοποιούνται) ευλογία, όπως πολλοί άνθρωποι προσπαθούν να μας κάνουν να πιστέψουμε. Στην πραγματικότητα η ίδια η φυσική επιστήμη, όπως τη γνωρίζουμε, έχει επίσης μια

ιδιαίτερα προβληματική πλευρά που αγνοείται απ' όλους εκείνους που αντιπαραθέτουν τη θετικιστικά εξιδανικευμένη «επιστήμη» τους στην ιδεολογία συνολικά⁴.

Αυτό που είναι ανάγκη να τονιστεί στο παρόν κείμενο είναι πως η αναπόφευκτη υλική πραγματικότητα των δυνάμεων της καταστροφής προκύπτει αναγκαστικά από όλη τη γνωστή σε μας πρόοδο στην παραγωγικότητα. Τελικά ο μεταβολισμός ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος και τη φύση πρέπει να καθυποτάξει τη φύση με την ίδια τη δύναμη της φύσης. Έτσι, όσο πιο εκτεταμένες και πολύμορφες είναι οι ανάγκες της κοινωνίας απέναντι στη φύση (υπονοώντας αναγκαστικά και μια αντίστοιχη και διαρκώς αυξανόμενη αντίσταση και απ' την πλευρά της φύσης) τόσο μεγαλύτερες —και επίσης δυνητικά πιο καταστροφικές— είναι και οι δυνάμεις που θα πρέπει διαρκώς να ενεργοποιούνται έτσι ώστε να εξασφαλίζουν την ικανοποίησή τους. Η ειρωνεία που είναι σύμφυτη μ' αυτή τη σχέση είναι πως είναι ένα θέμα απολύτως αδιάφορο για τη φύση το αν οι εκρηκτικές δυνάμεις της μετακινήσουν βουνά ή σκάφουν πλωτά κανάλια στην υπηρεσία των ανθρώπινων όντων ή αντίθετως καταστρέφουν τις στοιχειώδεις συνθήκες της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης.

Παρ' όλ' αυτά, τα προβλήματα επιδεινώνονται περισσότερο από τον τρόπο με τον οποίο η θεμελιώδης μεταβολική σχέση ανάμεσα στις κοινωνικά παραγόμενες ανάγκες και στη φύση αρθρώνεται και αναπαράγεται στη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης, αναφορικά με τα εργαλεία και τις παραγωγικές δυνάμεις καθώς και με την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής. Η τελεολογία της τεχνολογίας αλλά και της φυσικής επιστήμης έχει τελικά τις ρίζες της στην πρωταρχική τεχνολογία της εργασίας. Οι πρωταρχικοί περιορισμοί της τελευταίας —τα εξαναγκαστικά αποτελέσματα της αναγκαιότητας της δεδομένης δραστηριότητάς της, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως— αναπαράγονται ακόμα στην πιο προηγμένη φάση της κεφαλαιακής ανάπτυξης. Αυτή η μερικότητα, που τείνει να καταστήσει την τεχνολογία τελείως τυφλή μπροστά στις καταστροφικές συνέπειες του ίδιου του τρόπου λειτουργίας της, επιδεινώνεται σε μεγάλο βαθμό από τρεις πρόσθετους παράγοντες:

α) Η τεχνολογική τελεολογία συνδέεται αναγκαστικά με ορισμένα εργαλεία και υλικές δομές, που έχουν περιορισμένη μέγιστη διάρκεια ζωής και μια αντίστοιχη δική τους «οικονομική επιταγή» (κύκλος της απόσβεσης κ.λπ.). Υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου τέτοιες περιορισμένες υλικές αντικειμενικοποιήσεις επιβάλλουν αναπόφευκτα τη λογική τους —την προβληματική λογική των υλικών και οικονομικών τους υπαγορεύσεων— στην εργασιακή διαδικασία ως σύνολο, τείνοντας να επιτείνουν την αρχική μερικότητα και αποσπασματικότητα της τελεολογικής σύλληψης της εργασίας, αντί να ωθούν προς την αντίθετη κατεύθυνση.

β) Η τεχνολογία πολεμά τη λανθάνουσα κατάσταση των υλικών καθορισμών σύμφωνα με τη δική της υλική αδράνεια: αναζητώντας τη «γραμμή της ελάχιστης αντίστασης» που ταιριάζει καλύτερα στις άμεσες υλικές/οικονομικές υπαγορεύσεις ακόμα και αν αυτό σημαίνει την παραγωγή «πλαστών αναγκών», τείνοντας στην πραγματικότητα προς την καταστροφή μη-ανανεώσιμων πηγών κ.λπ., μάλλον, παρά προς πραγματικές λύσεις.

γ) Τα ενδογενώς περιοριστικά και προβληματικά χαρακτηριστικά της τεχνολογίας καθαυτά επαυξάνονται και πολλαπλασιάζονται καταστροφικά με την εισχώρησή τους στην ταξική κοινωνία, τη διαθρωμένη στην υπηρεσία των κυριάρχων με τέτοιο τρόπο ώστε να

εξασφαλίζουν τη μόνιμη καθυπόταξη των κυριαρχουμένων. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας στη διάρκεια της ιστορίας μέχρι σήμερα είναι αδιαχώριστη απ' αυτή τη δομή της κυριαρχίας και της υποταγής: ο τεχνολογικός καταμερισμός της εργασίας είναι μια δευτερεύουσα στιγμή του ιεραρχικού κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας μάλλον, παρά το αντίστροφο, όπως συχνά διαστρεβλωμένα παρουσιάζεται στο «σκοτεινό θάλαμο» που παράγει τα αντεστραμμένα είδωλα της εμπνευσμένης μυστικοποίησης της κυρίαρχης τάξης.⁵ Οι καταστροφικές πλευρές και συνέπειες των τεχνολογικών εξελίξεων, οι οποίες διαφορετικά θα ήταν εύκολα ορατές σε ανυπόταχτο τεχνικό και επιστημονικό επίτεδο, καλύπτονται και εξορθολογίζονται συστηματικά ως αποτέλεσμα αυτής της μονομερούς κοινωνικής εισχώρησης της τεχνολογίας στην κυρίαρχη τάξη.

Φυσικά, ο τεχνολογικός ουτοπισμός —που αρνείται να δει την αρνητική πλευρά των τεχνολογικών/επιστημονικών εξελίξεων— δεν έχει καμιά σχέση με τη μαρξική προσέγγιση, ακόμα κι αν έχει εισδύσει στο κίνημα της εργατικής τάξης εδώ και πολύ καιρό. Όπως ο Walter Benjamin σωστά παρατήρησε:

Ο κομφορμισμός, που είναι αναπόσπαστο μέρος της Σοσιαλδημοκρατίας, ασπάζεται απ' την αρχή όχι μόνο τις πολιτικές της τακτικές αλλά και τις οικονομικές της θεωρήσεις. Είναι ένας απ' τους λόγους της μετέπειτα κατάρρευσης. Τίποτα δεν διάβρωσε τη γερμανική εργατική τάξη περισσότερο απ' την ιδέα ότι κινούνταν μαζί με το ρεύμα. Θεώρησε την τεχνολογική ανάπτυξη ως την κατεύθυνση του ρεύματος με το οποίο πίστευε πως κινούνταν. Απ' το σημείο αυτό δεν απείχε παρά ένα βήμα η ψευδαισθηση πως η εργασία στο εργοστάσιο, η οποία υποτίθεται πως τείνει προς την τεχνολογική πρόοδο, σινιστούσε ένα πολιτικό κατόρθωμα... Ο Josef Dietzgen διακήρυττε: «Ο σωτήρας των σύγχρονων καιρών λέγεται εργασία. Η βελτίωση... της εργασίας συνιστά τον πλούτο που είναι τώρα ικανός να κατορθώσει ό,τι κανένας λυτρωτής δεν μπόρεσε ποτέ ως τώρα να κάνει». Αυτή η χυδαία μαρξιστική αντίληψη για τη φύση της εργασίας παρακάμπτει το ερώτημα του πως τα προϊόντα της θα μπορούσαν να ωφεληθούν τους εργάτες ενώ αυτά δεν βρισκονται ακόμα στη διάθεσή τους. Αναγνωρίζει μόνο την πρόοδο στην κυρίαρχηση της φύσης, όχι την οπισθοδρόμηση της κοινωνίας. (Benjamin, 1970, 260-1).

Κάτω απ' την αποπροσανατολιστική επίδραση της μεταπολεμικής επιτυχίας του κεφαλαίου και επηρεασμένος από τις τεχνολογικά προσανατολισμένες εξιδανικεύσεις αυτής της επιτυχίας από τον «επιστημονικό» νεοθετικισμό, ο στρουκτουραλιστικός χυδαίος μαρξισμός ακολούθησε την κατεύθυνση η οποία αρχικά ξεκίνησε από την πρόωγη Σοσιαλδημοκρατία, παραβλέποντας το γεγονός ότι το χονδροειδές του μηνύματός της —συνδεδεμένο για κάποιο διάστημα με μια ψευδοριζοσπαστική πολιτική ρητορική— τυλίχτηκε προσεκτικά με πολλές στρώσεις ερμητικής ορολογίας. Οι «αυτοκριτικές» μεταστροφές και οι πνευματικές καταρρεύσεις που ακολούθησαν αργότερα έφεραν ατλώς το λεκτικό ριζοσπαστισμό της πρωταρχικής πολιτικής στάσης στο ίδιο επίτεδο με τη δεξιά, εξαρχής ολοκληρωτικά κομφορμιστική θεωρητική ουσία.

Ούτε θα έπρεπε να μας εκπλήσσει το ότι γινόμαστε μάρτυρες των ιδεολογικών εκδηλώσεων του τεχνολογικού εξορθολογισμού του κεφαλαίου υπό τόσες πολλές διαφορετικές —και προφανώς ακόμα και αντιφατικές— μορφές. Γιατί το πρακτικό πεδίο στο οποίο τέτοιον είδους αντι-διαλεκτικές ιδεολογίες μορφοποιούνται κυριαρχείται από τις ισχυρές υλι-

κές δομές του κεφαλαίου, πολλές από τις οποίες λαμβάνονται κατηγορηματικά ή σιωπηρά ως δεδομένες, ως αναμφισβήτητες προτάσεις, από εκείνες τις ορθολογικές ερμηνείες του «επιστημονικά» ορθού και εφικτού τρόπου δράσης. Και λαμβάνονται ως δεδομένες είτε ταυτίζουν θετικά τους εαυτούς τους με την πρακτική κυριαρχία του κεφαλαίου, είτε προσπαθούν να επινοήσουν μέσα στο πλαίσιο του στρατηγικές περιορισμένης αντίθεσης που παραμένουν δομικά περιορισμένες και αναχαιτίζονται αποτελεσματικά από τις κρινόμενες-εξεταζόμενες υλικές δομές. Δεν είναι κατά κανέναν τρόπο τυχαίο το ότι η μακράν διαρκέστερη μορφή ιδεολογίας στην εποχή του παγκοσμίως διαρθρωμένου και τεχνολογικά νομιμοποιημένου κεφαλαίου είναι ο θετικισμός, από τις διακηρύξεις των αρχών του 19ου αιώνα (Comte, Taine, νεο-καντιανισμός, κ.λπ.) ως τον «κοινωνιολογισμό», τον «πραγματισμό», το «σχετικιστικό θετικισμό», τον «ινστρουμενταλισμό», το «νομικό θετικισμό», το «λογικό θετικισμό», τη «γλωσσολογική ανάλυση», το «δομικό λειτουργισμό», το «σχετικισμό», το «στρουκτουραλισμό» κ.λπ. και πολλές μοντέρνες νεοθετικιστικές «φιλοσοφίες της επιστήμης».

3. Αλληλεξάρτηση και Παγκόσμιος Έλεγχος

Όλα αυτά μας επαναφέρουν στο πρόβλημα που ανέκυψε στην αρχή αυτού του άρθρου και που αφορά την αμφίθυμη θέση της κοινωνικής συνείδησης στη διαλεκτική αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην βάση και το ετοικοδόμημα. Γιατί ενώ και οι τρεις βασικοί δομικοί περιορισμοί που συζητήθηκαν παραπάνω —δηλαδή ο μερικός χαρακτήρας της αρχικής τελεολογίας της εργασίας, η σταθερή λανθάνουσα κατάσταση των πιο βασικών υλικών καθορισμών στην οντολογία του κοινωνικού είναι και η αδιαχώριστη καταστροφική διάσταση του συνόλου της παραγωγικής προόδου— επιδέχονται μόνο *συνειδητή* επίλυση, δεν φαίνεται να υπάρχει διέξοδος στο δίλημμα στο οποίο αυτή η επίλυση μας εισάγει. Διότι η ίδια η κοινωνική συνείδηση, όπως εκδηλώθηκε σε ολόκληρη τη γνώση σε μας ιστορία, επηρεάζεται και διαβρώνεται σε μεγάλο βαθμό από τους πανίσχυρους καθορισμούς της ίδιας της της βάσης: της υλικής βάσης της κοινωνίας.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε πως ο μερικός χαρακτήρας της τελεολογικής σύλληψης της εργασίας είναι ένας συστατικός καθορισμός της ίδιας της διαδικασίας της εργασίας, επειδή η τελευταία δεν μπορεί παρά να κατευθύνεται προς εξειδικευμένα καθήκοντα. Έτσι η ευρεία της διάσταση δεν μπορεί παρά να είναι ένα μετέπειτα απόκτημα, σε συνδυασμό με υψηλού βαθμού συνειδητό συντονισμό, δεδομένου ότι οι υλικές αναγκαίες προϋποθέσεις του δομικού συντονισμού παράγονται και αναπαράγονται επιτυχώς —με μεγάλο βαθμό ομοιογένειας και σε παγκόσμια κλίμακα— από ένα προχωρημένο στάδιο κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον, οι ίδιες οι υλικές συνθήκες, ανεξάρτητα από το πόσο προηγμένες είναι, δεν μπορούν να είναι τίποτα περισσότερο από *απλές προϋποθέσεις* ενός συνειδητού ελέγχου του κοινωνικού μεταβολισμού σε όλες του τις διαστάσεις και *ποτέ* κάποια *a priori* εγγύηση της συνεχιζόμενης επιτυχίας του. Οι προϋποθέσεις ενός επιτυχούς παγκόσμιου ελέγχου της κοινωνικής ανταλλαγής θα πρέπει συνειδητά να *αναπαράγονται* διαρκώς, στον ίδιο βαθμό μ' αυτές που άμεσα απαιτούνται για την απρόσκοπτη λει-

τουργία της υλικής υποδομής και κανένα από τα συστατικά που περιλαμβάνονται σ' αυτή την πολύπλοκη διαλεκτική σχέση δεν μπορεί να ληφθεί ως δεδομένο. Αυτό είναι το πραγματικό μέγεθος του καθήκοντος που έρχεται αντιμέτωπο με τη συνείδηση όσον αφορά την αυθόρμητη τελεολογία της εργασίας και την απαραίτητη —πραγματικά διαφορετική και υψηλότερη ως προς την ποιότητα— ολοκλήρωση από την ίδια την κοινωνική συνείδηση.

Όσον αφορά στη μόνιμη λανθάνουσα κατάσταση των υλικών καθορισμών της βάσης στην κοινωνική οντολογία του φυσικού/ανθρώπινου είναι, ο ρόλος της συνείδησης στο να εμποδίζει την επανεμφάνισή της είναι προφανώς ιδιαίτερα υψηλής σημασίας. Γιατί η φυσική αναγκαιότητα δεν μπορεί να καταργηθεί: μόνο να αντικατασταθεί από κοινωνικά διαμεσολαβούμενους υλικούς καθορισμούς όλο και μεγαλύτερης πολυπλοκότητας. Η διαλεκτική ένταση ανάμεσα σε κοινωνικά δημιουργημένες ανάγκες και στις προϋποθέσεις ικανοποίησής τους σημαίνει πως —εφόσον για να πετύχει η παραγωγική διαδικασία, μέσω της πρόκλησης να ικανοποιήσει το αίτημα που είναι ενδογενές σ' ένα δεδομένο σύνολο αναγκών, πρέπει να υπερβεί το άμεσο αντικείμενο και επομένως πρέπει η ίδια να παράγει νέες ανάγκες ικανοποιώντας παράλληλα τις παλιές— η μορφή της αναπαραγωγής ανθρώπινων αναγκών δεν μπορεί παρά να είναι διαρκώς μεγεθυνόμενη. Αυτό υπονοεί όχι μόνο την αυξανόμενη επιστράτευση των διαθέσιμων υλικών πόρων, αλλά ταυτόχρονα και μια διαρκώς αυξανόμενη επιτήδευση της ετεξεργασία τους και ως άμεσα καταναλωτικά αγαθά αλλά και ως εργασία/δεξιότητες/τεχνολογία και θεσμικό/οργανωτικό πλαίσιο που απαιτείται από τις κατάλληλες διαδικασίες παραγωγής και διανομής. Το να περιμένουμε από έναν υλικό μηχανισμό να ασχοληθεί με τις αυξανόμενες περιπλοκές αυτής της κατάστασης θα ήταν, φυσικά, μια ανόητη πρόταση. Όσον αφορά στο αν η ίδια η συνείδηση θα μπορέσει ή όχι να το καταφέρει, παραμένει σ' αυτό το στάδιο της ιστορικής εξέλιξης ένα απολύτως ανοιχτό ερώτημα. Αυτό που είναι ξεκάθαρο, παρ' όλ' αυτά, είναι πως αν η συνείδηση πρέπει να χειριστεί αποτελεσματικά την κατάσταση την οποία καλείται να αντιμετωπίσει, θα πρέπει να είναι μια επαρκώς «ολική» κοινωνική συνείδηση: δηλαδή, μια συνείδηση απαλλαγμένη από τις δομικά φθοροποιές διαστάσεις των ανταγωνιστικών υλικών καθορισμών.

Ομοίως, εφόσον η καταστροφική πλευρά της παραγωγικής προσόδου δεν συνδέεται απλώς με μεμονωμένα αντικείμενα και διαδικασίες, αλλά με το κοινωνικό σύμπλεγμα στο σύνολό του, στο οποίο τα αρνητικά, επιμέρους χαρακτηριστικά γίνονται συσσωρευτικά και ενισχύουν αμοιβαία το ένα το άλλο, ένας επαρκής έλεγχος στην αυξανόμενη ατελή νοείται μόνο ως το καθήκον της παγκοσμίως συντονισμένης κοινωνικής συνείδησης. Έτσι, έχοντας υπόψη το μέγεθος και τη σοβαρότητα των διακυβευόμενων θεμάτων, το να υποστηρίξουμε τη λύση τους μέσα από μια «αποσπασματική κοινωνική τεχνική» είναι τόσο λογικό όσο το να περιμένουμε να νικήσουμε τα στρατεύματα του Χίτλερ πυροβολώντας στο σκοτάδι με ασφαιρα φυσίγγια⁶.

4. Οι Δομικοί Περιορισμοί της Κοινωνικής Συνείδησης

Τα προβλήματα που ερευνήθηκαν ως τώρα οδηγούν στο ανησυχητικό συμπέρασμα πως η αναγκαία προϋπόθεση για να βρεθεί μια πραγματική λύση σ' αυτά — στη θέση των εξορ-

θολογισμών και των χειραγωγικών αντιστροφών — είναι η δυνατότητα (αν αυτό είναι επιφύκτο) να αμφισβητήσουμε αποτελεσματικά τον υπάρχοντα τρόπο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη βάση και στο εποικοδόμημα, με σκοπό να ελαχιστοποιήσουμε τους δομικά καταστροφικούς καθορισμούς που πηγάζουν από την υλική βάση της κοινωνικής ζωής. Η πρακτική σημασία της κατανόησης της *διαλεκτικής ανάμεσα στη βάση και στο εποικοδόμημα* έγκειται στη βοήθεια που μας παρέχει στο να αναγνωρίσουμε τους μηχανισμούς εκείνους και τα παραποιημένα συστατικά αυτής της σχέσης, χωρίς τα οποία το ζήτημα της θεραπευσιμότητάς τους (ή όπως αλλιώς το πούμε) δεν μπορεί να τεθεί σοβαρά.

Είναι οι παραμορφώσεις της κοινωνικής συνείδησης, που μπορούμε να εντοπίσουμε μέσα στην ιστορία, θεραπεύσιμες ή όχι; Εξαρτώνται οι αντικειμενικοί δομικοί περιορισμοί, που καταλήγουν σε στρατηγήματα εξορθολογισμού και «ψευδούς συνείδησης», από ανταγωνιστικές και γι' αυτόν το λόγο σε γενικές γραμμές εξαλείψιμες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης ή, αντιθέτως, είναι σύμφυτοι «με την ίδια τη δομή της συνείδησης» και με την αναγκαστική αποτυχία της στην προσπάθειά της να φτάσει οποιονδήποτε στόχο μη εγγενή στην ατομικιστική αυτοσυστάσή της; Γιατί, αν η τελευταία είναι το θέμα, όπως πολλοί φιλόσοφοι υποστηρίζουν, τότε τα βασικά προβλήματα και οι προκλήσεις που συναντούμε δεν μπορούν πραγματικά να αντιμετωπιστούν, παρά με τη μορφή της πάλης ενάντια σε *συμπτώματα* και όχι σε *αιτίες*, παράγοντας έτσι αναγκαστικά μη αμφίβολα συμπεράσματα σύμφωνα με την ίδια τη φύση τέτοιων *a priori* εκτροχιασμένων αναμετρήσεων⁷.

Όπως έχουμε δει, τα προβλήματα που συζητήθηκαν νωρίτερα (τα οποία φαίνεται πως διαφεύγουν του ανθρώπινου ελέγχου) αφορούν όλα στην αναγκαιότητα της «ολοκλήρωσης». Γιατί οι βασικές αντιφάσεις, που είναι εγγενείς στις αυξανόμενες δομικές δυσλειτουργίες του κοινωνικού μεταβολισμού, επιδέχονται λύση μόνο υπό τον όρο ενός συνειδητού ελέγχου της *ολότητας* των σχετιζόμενων διαδικασιών κι όχι απλώς της λίγο ή πολύ επιτυχούς προσωρινής διαχείρισης των *επιμέρους περιπλοκών*. Παρ' όλ' αυτά, ενώ η τελεολογική σύλληψη μπορεί, όσον αφορά ειδικούς περιορισμένους αντικειμενικούς στόχους, να στραφεί προς την ατομική συνείδηση ως φορέα της, η ιδέα ενός ρυθμιστή της *ολότητας* των κοινωνικών διαδικασιών είναι ιδιαίτερα προβληματική.

Έτσι βρισκόμαστε σε μια πραγματικά παράδοξη κατάσταση. Από τη μια πλευρά η περιορισμένη τελεολογία της ατομικής συνείδησης είναι λόγω ιδιουσυστασίας ανίκανη να χειριστεί τις παγκόσμιες προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν. Ταυτόχρονα, απ' την άλλη, η θέση της «αληθούς συλλογικής συνείδησης» —καθώς αντιτίθεται στις ανταγωνιστικά καθορισμένες συλλογικές θεωρήσεις που φανερώνουν τα λίγο ή πολύ σαφή χαρακτηριστικά της «ψευδούς συνείδησης»— δεν μπορεί εύκολα να αναγνωριστεί. Επιπλέον, η υπάρχουσα υλική τάξη μοιάζει να παρέχει μια «αδιάσειστη απόδειξη» της ορθότητας των κυρίαρχων ιδεολογικών εννοιών. Διότι οι επικρατούσες ατομικιστικές ιδεολογίες διαθέτουν το θεσμικό τους αντίγραφο —συμπεριλαμβανομένης της πρακτικής τελεολογίας της αγοράς και του «κρυμμένου χεριού» της «παράλληλογραμματικής»⁸ αλληλεπιδραστικής εργαλειοκότητας— το οποίο λειτουργεί αποτελεσματικά σύμφωνα με τις σταθερά εδραιωμένες δομές της υλικής αδράνειας. Παράλληλα, οι προϋποθέσεις για τη λειτουργία μιας συλλογικής «αληθούς συνείδησης» —η οποία, για να μπορεί επιτυχώς να συμμετέχει σ' ένα διαρκή παγκόσμιο έλεγχο των καθηκόντων της, θα απαιτούσε όπως και η υλική της βάση ένα μη-

αδρανές θεσμικό πλαίσιο— δεν δείχνουν να εμφανίζονται πούθενά, ακόμα και σε εμβρυακή μορφή. Γι' αυτόν το λόγο εμφανίστηκε η θριαμβολογική μυθολογία της ανυπέρβλητης «κοινωνίας της αγοράς» και ο πλήρης αποπροσανατολισμός—στην πραγματικότητα ο ατυχής αυτο-αφοπλισμός— των δυνάμεων της ιδιαίτερα αναγκαίας ριζικής αντίθεσης, του οποίου ήμαστε μάρτυρες στο πρόσφατο παρελθόν.

Όλα αυτά θέτουν έναν αριθμό σημαντικών ερωτημάτων, που μας βοηθούν να προσδιορίσουμε την ακτίνα δράσης της ιδεολογίας και να χαράξουμε διαλεκτικά την απαραίτητη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις μορφές της αληθούς και της ψευδούς συνείδησης:

1) Όσον αφορά την αυξανόμενη αποτυχία της «ασυνειδητης κοινωνικής αλληλεπίδρασης», που σωστά περιγράφεται ως «ολοκλήρωση χωρίς υποκείμενο», είναι δυνατό να συνιστά ένα «συλλογικό υποκείμενο ολοκλήρωσης», απ' την άποψη ότι είναι απολύτως ατελεuthρωμένη από ιδεαλιστικές συνδηλώσεις θεολογικής τελεολογίας ή, για να το θέσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια, πώς είναι δυνατό να οραματιστούμε τις προϋποθέσεις μιας *συνειδητης συλλογικής συνείδησης* και την υλική διάθροιση του απαραίτητου *μη-αδρανούς θεσμικού πλαισίου του και της αντίστοιχης εργαλειακότητάς του*.

2) Πώς είναι δυνατό να ρυθμιστεί η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην υλική βάση και το εποικοδόμημα με τέτοιο τρόπο, ώστε η κοινωνική συνείδηση να είναι σε θέση να παρέμβει δραστηρικά και θετικά στη λειτουργία και το διαλεκτικό μετασχηματισμό του θεμελιώδους κοινωνικού μεταβολισμού;

3) Ποια είναι τα προεξέχοντα χαρακτηριστικά της ιδεολογίας, υπό τη θετική και την αρνητική της έννοια, και πώς είναι δυνατό να διακρίνουμε τις διάφορες μορφές της αληθούς και της ψευδούς συνείδησης;

4) Πώς γίνεται και η συνείδηση διαφθείρεται δομικά απ' την ίδια της την υλική της βάση; Ή, για να το θέσουμε με διαφορετικό τρόπο, ποιοι είναι οι αντιφατικοί κοινωνικοί καθορισμοί μέσω των οποίων η κοινωνική συνείδηση αποκτά μια διεστραμμένα εξαρτημένη/ανεξάρτητη ύπαρξη και, μέσω της αυτο-ρυθμιζόμενης-αυτο-προσανατολιζόμενης αλλοτρίωσης, γίνεται μια κυρίαρχα αρνητική δύναμη κυριαρχίας, αντί χειραφέτησης;

5) Πώς είναι δυνατό να ελαχιστοποιήσουμε την αρνητική διάσταση της κοινωνικής συνείδησης στη βάση μιας ριζικά ανοιχτής ιστορίας; Με άλλα λόγια, πώς είναι δυνατό να οραματιστούμε την απαλλαγή της κοινωνικής συνείδησης από τη δομική αλλοίωση που υφίσταται από την υλική της βάση χωρίς να παγιδευτούμε, ίσως ασυναίσθητα, από τις αντιφάσεις της θέσης για το «κλείσιμο» και το τέλος της ιστορίας;

Αυτά και κάποια σχετικά ερωτήματα συζητούνται σε τέσσερα βιβλία που έχουν εκδοθεί (Mészáros, 1972, 1986, 1989, 1996), μ' αυτά επίσης ασχολούμαι σε μια εκτενέστερη μελέτη της οποίας το παρόν άρθρο είναι αναπόσπαστο μέρος (Mészáros, υπό έκδοση). Ο στόχος ήταν να τοποθετήσουμε τα προβλήματά μας στο συνολικό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ανατρίχυντα εμφανίζονται και να υπογραμμίσουμε τη σπουδαιότητα της κατανόησης της διαλεκτικής φύσης των ιστορικών μετασχηματισμών.

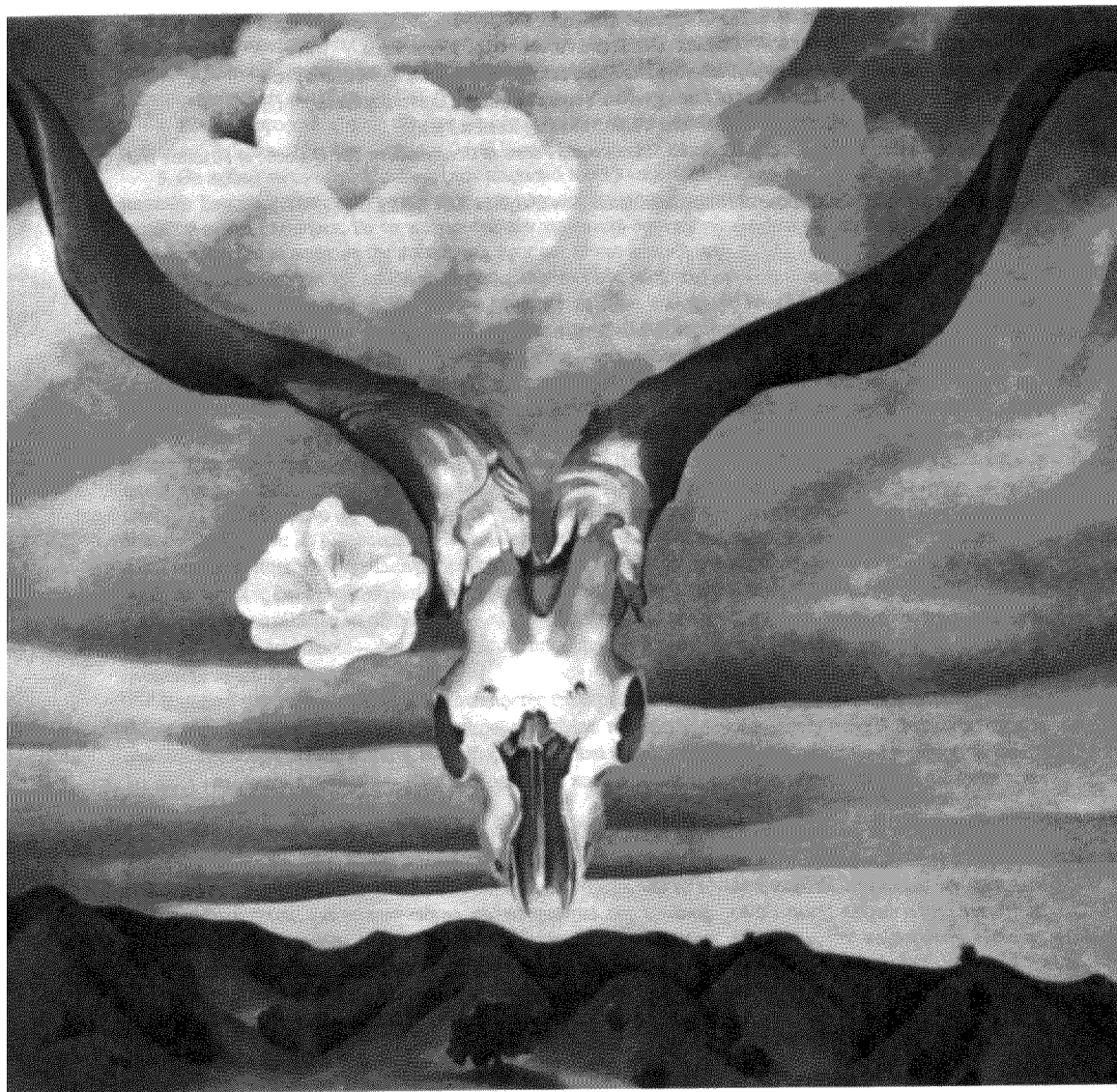
Μετάφραση: Ουρανία Γκόλτσιου

Σημειώσεις

1. Εκφραση της Ρόζας Λουξεμπουργκ. Ο Μαφξ υποστηρίζει σχεδόν το ίδιο στη *Γερμανική Ιδεολογία*.
2. Βλέπε Σαρτρ, 1978, μια ιδιαίτερα αγνοημένη δουλειά. Γιατί ακόμα και αν οι απαντήσεις του Σαρτρ είναι μάλλον προβληματικές, τα ζητήματα που θέτει στην *Κριτική* είναι ιδιαίτερα μεγάλης σπουδαιότητας.
3. Αξίζει να θυμηθούμε σ' αυτό το πλαίσιο τον κώδωνα κινδύνου που πρόσφατα έκρουσε ο τιμημένος με το Βραβείο Νόμπελ καθηγητής Joseph Rotblat, σχετικά με τις κατευθυνόμενες από το κέρδος ερευνητικές δραστηριότητες που ασχολούνται με το πεδίο της βιοτεχνολογίας και της «κλωνοποίησης». Όπως γνωρίζουμε, τέτοιες δραστηριότητες υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου —παγιδευμένες στις επεκτεινόμενες επιταγές του συστήματος, ανεξάρτητα από τις ανθρωπίνες ή τις περιβαλλοντικές συνέπειες— αντιπροσωπεύουν μια νέα διάσταση στην εν δυνάμει αυτοκαταστροφή της ανθρωπότητας. Η νέα αυτή διάσταση προστίθεται τώρα στο ήδη υπάρχον οπλοστάσιο των πυρηνικών, χημικών και βιολογικών όπλων: καθένα απ' αυτά ικανό να μας καταφέρει ένα οικουμενικό ολοκαύτωμα πολλές φορές.
4. Βλέπε αναφορικά μ' αυτό την εξαιρετική μελέτη του Stephen Marglin (Marglin, 1974). Βλέπε επίσης το τεκμηριωμένο βιβλίο των Stewart Clegg και David Dunkerley.
5. Θα πρέπει να αντισταθεί κανείς στον πειρασμό του να «προσωποποιήσει» την τεχνολογία ως ένα αιτόνο-μο κακό. Ένας πειρασμός στον οποίο ακόμη και μερικές από τις πιο σημαντικές φιγούρες της «κριτικής θεωρίας» του 20ού αιώνα υπέκυψαν. Το να υποτιμούμε την κοινωνική δυνατότητα ελέγχου της τεχνολογίας συνεπάγεται ανατόφρευτα μια μετατόπιση της προοπτικής προς μια τέτοια κατεύθυνση.
6. Το μάταιο αίτημα της επίλυσης των προβλημάτων μας μέσα από μια «αποσπασματική κοινωνική πρακτική» —και τίττοτα περισσότερο από αυτό— βασίζεται σε τρεις αυθαίρετες υποθέσεις: 1) πως η περιφρονητική απόρριψη της ιδέας του «όλου» ως «ολισμό» —είτε στην εγγελιανή της παραλλαγή (που συνοψίζεται ως «η αλήθεια είναι το όλο»), ή στις μαρξικές της μορφοποιήσεις— αντιπροσωπεύει μια ανώτερη, ορθολογικά αδιαφιλονίκητη μορφή σοφίας, 2) πως το συνολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η ιδέα της «αποσπασματικής» διορθωτικής παρέμβασης θα πρέπει να τοποθετηθεί έτσι ώστε να μην έχει κανένα *απολύτως νόημα*, δεν είναι κάποιο είδος «όλου», ακόμα και αν πρόκειται για ένα νοθευμένο και ιδεολογικά καλυνμένο πλαίσιο. Και 3) πως τέτοιες παρεμβάσεις στην κοινωνική διαδικασία μετασχηματισμού, με τη μορφή «αποσπασματικής κοινωνικής πρακτικής», η οποία προγραμματικά αντιτίθεται στην ιδέα οποιασδήποτε *εκτεταμένης στρατηγικής* —και γι' αυτόν το λόγο μπορεί να θεωρηθεί μόνο ως «πυροβολισμοί στο σκοτάδι», ακόμα και στην περίπτωση που είναι αελής και καλοπροαίρετη, για να μη μιλήσουμε για τις ατολογητικές της συνδηλώσεις ως το γενικό κανόνα— είναι, παρ' όλ' αυτά, ικανές να παράγουν την επιθυμητή θετική συνολική εντύπωση κι όχι την ολοσχερή καταστροφή, αργά ή γρήγορα. Διότι χωρίς ένα συνολικό πλαίσιο αναφοράς μέσα στο οποίο η πιθανή επίδραση των συγκεκριμένων παρεμβάσεων μπορεί κατάλληλα να αξιολογηθεί —κι όχι να εξυμνείται άκριτα και αυτοκολακευτικά ως η μοναδική νόμιμη ορθολογική διαδικασία— δεν μπορεί τίττοτα *απολύτως* να ειπωθεί για την κατάλληλότητά της να παράγει τα αναμενόμενα αποτελέσματα.
- Βεβαίως, ένα βαθύτερο στρώμα της αυθαίρετης υπόθεσης που «υποστηρίζει» τις τρεις υπονοούμενες μεταθέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, όπως η κοσμική χελώνα της ινδικής μυθολογίας υποστηρίζει τον ελέφαντα που σπρώχνει τον κόσμο στην πλάτη του, είναι πως το μοναδικό νοητό όλο —εκτός απ' το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει άλλη *εναλλακτική* πρόταση— είναι η εδραιωμένη κοινωνική τάξη, ανεξάρτητα από το πόσο διάτρητη είναι από αντιφάσεις και ανταγωνισμούς.
7. Ακ' λουθώντας τα βήματα του Χούσερλ, όπως ο Σαρτρ, για παράδειγμα. Πράγματι το κάνει όχι μόνο στο *Είναι και το Μήδεν*, όπου ορίζει την «οντολογική μοναξιά της συνείδησης», αλλά ακόμη και στη «μαρξίζουσα» (έκφραση του Σαρτρ) *Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου*. Πρέπει εδώ να τονιστεί, παρ' όλ' αυτά, πως δεν πρόκειται κατά κανέναν τρόπο για κάποιο ειδικό χαρακτηριστικό της γαλλικής υπαξιοτικής προσέγγισης. Αντιθέτως, μοιάζει να είναι ο κανόνας μάλλον παρὰ η εξαίρεση, στους τελευταίους δύο αιώνες της φιλοσοφικής εξέλιξης, που κυριαρχείται από ατομικιστικές αντιλήψεις για τη σχέση ατόμου και κοινωνίας.
8. Όρος που χρησιμοποιείται απ' τον Ένγκελς, μολοντί με μια ευρύτερη έννοια, με στόχο να ορίσει την «ανεπιθύμητη έμβαση» των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα άτομα γενικά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Benjamin, Walter. 1970. «Theses on the Philosophy of History», In Hannah Arendt, ed., *Illuminations*. Λονδίνο: Jonathan Cape.
- Clegg, Stewart και David Dunkerley. 1980. *Organization Class and Control*. Λονδίνο: Routledge και Kegan Paul.
- Larrain, J. 1983. *Marxism and Ideology*. Λονδίνο: Macmillan.
- Marglin, Stephen. 1974. «What Do Bosses Do — The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production», *Review of Radical Political Economics*, No. 6, 60-112.
- Marx, Karl και Fr. Engels. 1976. *The Communist Manifesto*. MECW, Τόμ. VI. Μόσχα: Progress Publishers.
- Mészáros, István. 1972. *Lukacs's Concept of Dialectic*. Λονδίνο: The Merlin Press.
- Mészáros, István. 1986. *Philosophy, Ideology and Social Science*. Νέα Υόρκη: St. Martin's Press.
- Mészáros, István. 1989. *The Power of Ideology*. Νέα Υόρκη: New York University Press.
- Mészáros, István. 1996. *Beyond Capital*. Νέα Υόρκη: Monthly Review Press.
- Mészáros, István. Υπό έκδοση, 2000. *Social Structure and Forms of Consciousness: The Dialectic of Structure and History*.
- Sartre, Jean-Paul. 1978. *Critique of Dialectical Reason*. Λονδίνο: New Left Books.

Τζώρτζια Ο' Κηφ, Κεφάλι κριαριού με δενδρομολόχα, 1935